

VÄITLUS

TAGASI SOTSIALISMI JUURDE – EESTI MAJANDUSE PARIM VÕIMALUS?

Olaf Mertelsmann

Maie Pihlamägi, “Eesti NSV tööstuse areng seitseaastakul (1959–1965) rahvamajanduse nõukogu reformi taustal”, *Acta Historica Tallinnensia*, 19 (2013), 115–146.

Käesoleva lühikese kaastöö ajendiks sai Maie Pihlamäe artikkel, milles ta tegeleb Eesti tööstuse arenguga seitseaastakul 1959–65. Positiivse külje pealt tuleb esile tõsta, et Pihlamägi võttis selle teema esimesena Eestis tõsiselt käsile ja teeb seda peamiselt allikate baasil. Paraku aga kasutab seejuures suhteliselt vähe olulist teemakohast kirjandust.¹

Vaatlusalune seitseaastakuplaan jäi Eesti NSV-s katseks detsentraliseerida tööstuse juhtimist ja anda juhtimine esmajoones kohaliku rahvamajanduse nõukogu kätte. Viimaks see siiski ebaõnnestus. Plaan sattus ajalisel aga sellesse nõukogude majandusajaloo perioodi, mis tekitab seniajani suuri küsimusi. Nimelt saavutas elatustase esmakordselt talutava taseme, majandus kasvas suhteliselt kiiresti ja Nikita Hruštšovi elamuehitusprogramm parandas tohutult elamistingimusi.² Samaaegselt jäid relvastumiskulud ja investeeringud sama suurteks. Tänapäeval on mõistatuseks, kuidas suutis Nõukogude Liit seda kõike finantseerida ja üleüldse võimalikuks teha.

Pihlamägi ei anna esitatud suurtele küsimustele ühtegi vastust, samas ei oleks see ühes artiklis ka võimalik. Selle asemel keskendub ta konkreetset Eesti tööstuse arengule, juhtimise ümberkorraldamisele ja erinevatele

¹ Nt ei ole Pihlamägi kasutanud selle perioodi nõukogude majandusajaloo siiani parimat käsitlust: Girsh I. Khanin, *Ekonomicheskaya istoriya Rossii v noveishee vremya, tom 1: ekonomika SSSR v kontse 30-ih godov – 1987 god* (Novosibirsk: Novosibirskii gosudarstvennyi tekhnicheskii universitet, 2008).

² Elamuehituse kohta vt Mark B. Smith, *Property of communists: the urban housing program from Stalin to Krushchev* (DeKalb: Northern Illinois University Press, 2010).

planeerimisprobleemidele. Seegi on tunnustust väärt ja pakub võimalusi mitme uue arusaama tekkeks. Mis mind isiklikult aga häirib, on asjaolu, et ta võtab nõukogude statistika ja aruandluse andmed praktiliselt kriitikavabalt üle ja ignoreerib täielikult olulisimat kirjutist, mis käsitleb Eesti NSV majanduse arengut tol ajal. Martin Klesment avaldas nimelt suhteliselt hea kvantitatiivsetel statistikatel põhineva Eesti SKT hinnangu aastate 1950–89 kohta.³ Selles ajakirjas olen ma ka tema uurimustel viidanud.⁴ Nii mõnedki kahtlased andmed oleksid olnud välditavad, kui Maie Pihlamägi olnuks tuttav Klesmenti tööga.

Oma artiklis teeb Maie Pihlamägi kokkuvõtte seitseaastakuplaani tulemustest, juhtides tähelepanu sellele, et: “[...] seitseaastaku statistiliste näitajate puhul tuleb arvestada liialdustega” (lk 136). See konstateering on õige, aga kriitiline lugeja lootnuks, et leiab seoses seitseaastakuplaani tulemustega eest ametlike andmete selge korrigeerimise. See jääb aga ära, kuigi nõukogude statistika kriitiliseks interpreteerimiseks on olemas nii mõnedki erinevad vahendid ja viisid.⁵ Detailidesse laskumata eksisteerib nimelt erinevate hindade probleem (fikseeritud ja jooksvad hinnad) ning varjatud inflatsiooni küsimus.⁶ See tähendab aga, et andmed ei pruugi olla võltsitud või liialdatud, vaid et need on tihtilugu lihtsalt vale metoodika abil arvele võetud, mistõttu käib Martin Klesment oma kvantiteedil baseeruva statistikaga õiget rada pidi.

Nüüd selle juurde, milliseid kriitikavabalt üle võetud väiteid ma siis kritiseerin. Pihlamägi toob välja Hendrik Alliku avalduse, milles ta väidab, et Eesti tööstuskapital kahekordistus aastatel 1958–65 (lk 137).⁷ Säärane suurus

³ Martin Klesment, Allan Puur, Jaak Valge, *Childbearing and macro-economic trends in Estonia in the XX century* (Tallinn: Eesti Kõrgkoolidevaheline Demouuringute Keskus, 2010), 44.

⁴ Olaf Mertelsmann, “Martin Klesment, Fertility development in Estonia during the second half of the XX century: the economic context and its implications”, *Ajalooline Ajakiri*, 2 (2011), 230–233.

⁵ Olaf Mertelsmann, “Nõukogude statistika probleeme – allikakriitiline lähenemisviis”, *Eesti ajaloo* 19.–20. sajandil: uurimusi historiograafias, allikaõpetuses ja institutsioonidest, koost. Tõnu Tannberg (Tartu: Eesti Ajalooarhiiv, 2012), 515–527; S. G. Wheatcroft, R. W. Davies, “The crooked mirror of Soviet economic statistics”, *The economic transformation of the Soviet Union, 1913–1945*, ed. by R. W. Davies, M. Harrison, S. G. Wheatcroft (Cambridge: Cambridge University Press, 1994), 24–37; Oscar B. Sheynin, “Statistics in the Soviet epoch”, *Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik*, 217 (1998), 529–549.

⁶ Mark Harrison, “Soviet industrial production, 1928 to 1955: real growth and hidden inflation”, *Journal of Contemporary Economics*, 28 (2000), 134–155.

⁷ Tsitaat: “ENSV Ministrite Nõukogude esimehe asetäitja Hendrik Allik kinnitas 27. detsembril 1965 oma ettekandes ENSV Ülemnõukogu istungjärgul, et seitseaastakul ehitati põhifondide (põhivara) maksumusest arvestades ENSV-s teine niisama suur tööstus, kui oli enne 1959. aastat.”

kõlab muinasjutulisena, kui arvestada, et Eestis oli juba viiekümnendate aastate lõpuks saavutatud teatav industrialiseerimise tase. Kapitali kahekordistamine nii lühikese aja jooksul on tavaolukorras vaid siis võimalik, kui algolukord on olnud väga madal. Turumajanduslikes riikides arvestati tollal tavaliselt tööstusliku põhikapitali iga-aastase 5%-lise amortisatsiooni määraga, kusjuures erinevate tegevusalade vahel esinevad loomulikult märkimisväärsed erinevused. See tähendab – jõudmaks 1965. aastaks tööstuskapitali kahekordistumiseni pidanuks Eesti NSV seitsme aasta pikkuse ajavahemiku jooksul igal aastal investeerima umbes 16% tööstuskapitali vastavast aktuaalsest väärtusest. Säärane tõus oleks tavaliselt tähendanud majandusimet ja seda olnuks praktiliselt võimatu rahastada. Kuid nõukogude tööstusinvesteeringuid arvestati jooksvates rublades ja maha ei kantud piisavalt palju. Seetõttu ei arvestatud inflatsiooniga, mahakandmised olid liiga väikesed ja investeeringute suurust näidati tõepoolest selgelt liiga kõrgena. Mul on õnnestunud tõestada, et Eesti tööstuse põhikapital vaid kahekordistus aastatel 1945–55, kuigi ametlik statistika näitas rohkem kui neljakordset kasvu.⁸ Kui heita pilk Eesti NSV tööstustöölise arvule, siis see kasvas seitseaastakuplaani jooksul vaid kolmandiku võrra (lk 138). Kuna Nõukogude Liit oli teatavasti valinud ekstensiivse kasvu tee, mis ei olnud kapitalimahukas, võib oletada, et Eesti tööstuse põhikapital kasvas ligikaudu poole vähem, kui Pihlamäe poolt kriitikavabalt üle võetud arvudest lähtub. Selline hinnang tuleneb asjaolust, et 1958. aasta varad olid alahinnatud ja mahakandmised olid liiga väikesed. 50%-ne kasv on aga siiski veel auväärne tõus.

Artiklis esineb veelgi muinasjutulisi numbreid. “Edusammude tõttu rahvamajanduses kasvas vabariigi rahvatulu seitsme aasta jooksul ligi 1,9 korda ja elanike rahalised sisetulekud ligi 1,6 korda, elamufond linnades 40%” (lk 137). Tööstustoodang oleval kasvanud koguni 103% võrra (lk 124). Elamispinna koha pealt võivad need arvud isegi paika pidada⁹ ja sellega jätavad nad varju kõik, mis Eestis viimase 20 aasta jooksul “ehitusbuumi” nime all toimunud on. Rahvatulu 90%-ne, tööstustoodangu 103%-ne ja sissetulekute 60%-ne kasv seitsme aasta jooksul on aga samuti oluliselt rohkem, kui kõik, mis Eestis alates 1991. aastast läbi on teinud. Täpsemalt öeldes vastavad need arvud 9,5% majanduskasvule aastas, tööstustoodangu 10,5% suurenemisele ja sissetulekute 7% tõusule

⁸ Olaf Mertelsmann, “Was there a Stalinist industrialization in the Baltic Republics? Estonia – an example”, *The Sovietization of the Baltic States, 1940–1956*, ed. by Olaf Mertelsmann (Tartu: Kleio, 2003), 159–161.

⁹ Vrd Romuald Misiunas, Rein Taagepera, *The Baltic States: years of dependence 1940–1990* (London: Hurst, 1993), 364.

aastas. Need numbrid asuvad kusagil Jaapani sõjajärgse majandusime suurusjärgus¹⁰ ja on oluliselt suuremad, kui Eesti majanduskasvu tulemus aastatel 1994–2001 – nimelt kadestamisväärsed 67%.¹¹ Sealjuures oli tegemist Eesti ajaloo suurima majanduskasvuga aastatega, mis on korraliku statistika abil dokumenteeritud.

Autor toob välja ka nõukogude tööstuskasvu hinnangud aastatel 1960–65 – ametlikult 8,6% ja Girš Hanini andmetel 7% (lk 137). Selle, kuidas Eesti suutis saavutada nii palju parema tulemuse (10,5%), vaikib autor maha. Seega, kui lugeja võtab Pihlamäe poolt kriitikavabalt ja ilma kommentaarideta üle võetud ja esitatud andmeid tõsiselt, siis on võimalik vaid üks järeldus: Tagasi sotsialismi juurde! Kui Eesti tahab tõepoolest kuuluda maailma enim arenenud riikide hulka, siis aitab ainult Hruštšovi mõjutustega majandusmudel. See on muidugi jama. Juba tollased kaasaegsed ei adunud, et neist said majandusime tunnustajad või et nende reaalsed sissetulekud kasvasid nii suurel määral. Nõukogude andmeid koguti lihtsalt metoodiliselt valesti, need ei arvestanud vajalikul määral inflatsiooniga ja sisaldasid veel nii mõndagi salakavalat.

Kui võtta ette Klesmenti andmed, jõuame 47% SKT kasvule inimese kohta rahvusvahelistes dollarites aastatel 1958–65.¹² Kuna Nõukogude Liit arendas tööstust rohkem kui ülejäänud sektoreid, siis oli tööstustoodangu kasv tõenäoliselt veidi kõrgem. See tähendab aga, et tootlikkuse kasv ühe töölise kohta ei saanud väga kõrge olla, kuna kogutoodang kasvas vaid veidi kiiremini kui tööjõuarv. Pihlamägi esitleb meile seevastu tööstustoodangu muinasjutulist 50% kasvu töölise kohta (lk 137), seega 6% aastas. Reaalne tundub siiski olevat 12% tootlikkuse kasv töölise kohta, seega 1,7% aastas. Rahvatulu kasvas arvatavasti sarnaselt SKT-le, seega umbes poole aeglasemalt kui Pihlamäe poolt esitatud. Lisaks on ta jätnud ühe nõukoguliku triki kommenteerimata: “vabariigi rahvatulu” ei arvesta sisserändest ja rahvastiku kasvust tingitud elanike arvu kasvu peaaegu 100 000 võrra.¹³ Tegelikult tuleks välja tuua rahvatulu inimese kohta, aga nõndaviisi said tollased poliitikud esitleda taas kord suuremaid edusamme.

Mis puudutab rahvastiku sissetulekuid, siis kasvasid need isegi ametlike andmete põhjal majandusest aeglasemalt. Seoses suure avaliku sektori tarbimisega ja kõrge investeringute määraga Nõukogude Liidus hoiti

¹⁰ Angus Maddison, *The world economy: a millennial perspective* (Paris: OECD, 2001), 126.

¹¹ Arvutatud tuginedes: Klesment, Puur, Valge, *Childbearing and macro-economic trends in Estonia*, 44.

¹² Arvutatud tuginedes: *ibid.*

¹³ Vrd Misiunas, Taagepera, *The Baltic States*, 353.

reaalseid sissetulekuid tõepoolest madalatenä ning vaid umbes pool rahvatulust läks eratarbimisse.¹⁴ Ametlikes andmetes jäi inflatsioon endiselt arvestamata. Tuginedes Klesmenti SKT hinnangutele ja eratarbimise väikesesele osakaalule rahvatulus võime oletada, et reaalsed sissetulekud kasvavad seitseaastakuplaani jooksul umbes 30, mitte 60% võrra. See on ikkagi veel tähelepanuväärne kasv ja see seletab kuuekümnendate aastate kohta kõnekeeles käibel olevat nimetust “kuldsed kuuekümnendad”.

Ma üritasin siinkohal oma kolleegi kriitikavabalt esitatud arve realistlikumate, aga siiski vaid umbkaudsete oletuslike hinnangute abil korrigeerida. Need on poole väiksemad, kui Maie Pihlamäe esitatud andmed. Vastavalt allapoole korrigeeritud arvudele oli majanduslik areng ainsa seitseaastakuplaani jooksul Eestis siiski tähelepanuväärne, kuid need ei anna meile enam põhjust sotsialistlikku majandusimmesse uskuma hakata. Tegelikult oli tollane majanduskasv tõenäoliselt tingitud peamiselt neljast tegurist: 1. eratarbimise arvelt saavutatud kõrge investeringute määr; 2. töökohtade tootlikumatesse sektoritesse ümber paigutamine, näiteks põllumajandusest tööstusesse; 3. ekstensiivne kasv; 4. tööjõu juurderänne teistest liiduvabariikidest. Nende tegurite mõju oli aga ajaliselt piiratud ning need ei võimaldanud kehtvat ja pikaajalist kasvu.

Terves Pihlamäe tekstis esineb veel arvukalt teisi näiteid kaheldavate nõukogude andmete kasutamisest. Üks lisaprobleem seisneb selles, et autor ei selgita lugejale ühte keskset mõõtühikut, mis on võetud rahvatulu, tööstustoodangu ja tootlikkuse arvutamise aluseks – brutotoodangut. Tegemist on vabriku, majandussektori või terve majanduse kogutoodanguga fikseeritud, niinimetatud muutumatutes hindades. Need fikseeritud hinnad olid ülimalt problemaatilised, kuna neis ei peegeldunud ei tootmiskulud, nõudlus ega ka ressursside vähesus, mis peaksid parimal juhul kajastuma turuhindades. Ühte kindlat toodet oli nõndamoodi võimalik reaalselt pideva kahjumiga toota. Turumajanduslik arvestuses võetaks säärane toode väärtusehävitajana negatiivselt arvele, nõukogude omas aga positiivselt brutotoodanguna. Ilma selle olulise lisateabeta ei suuda lugeja mõista, kui problemaatilised on tegelikult paljud nõukogude andmed, kuna nende aluseks ei ole niivõrd liialdused, vaid pigem valed meetodid.

Ajaloolastel on kohustus töötada allikakriitiliselt ja nad peavad allikate ja kirjanduse andmeid nende usutavusest lähtuvalt kontrollima. Minu arvates ei piisa lugejale arvukate ebausutavate ja ebareaalsete andmete

¹⁴ Abram Bergson, *The real national income of Soviet Russia since 1928* (Cambridge MA: Harvard University Press, 1961), 277.

esitlemisel sellest, kui viidata vaid korra lühidalt nõukogude statistika liialdustele. Kirjanduse parema tundmise korral oluaks võimalik seda viga vältida. Sest juhul, kui Pihlamäe poolt kriitikavabalt esitatud andmed oleksid korrektsed, siis peaksime me kõik kiiremas korras sotsialismi üles ehitama asuma.